

Kováč, Milan

Posvätný priestor v náboženskom myslení starej Mezoameriky

Religio. 1999, vol. 7, iss. 1, pp. [3]-22

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124871>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Posvätný priestor v náboženskom myslení starej Mezoameriky

Milan Kováč

*Kam pôjdem?
Strmé sú obe cesty, beda mi.
Pôjdem snád' Dole, do tvojho domu?
Alebo Hore, do lona trinástich nebies?
Alebo predsa len pod zem, na tomto mieste?
(aztécka pieseň)*

Už pri zbežnom oboznámení sa s kultúrami starej Mezoameriky nás oprávnenne prekvapí v prvom rade ich dokonalé zaobchádzanie s časom. Precízne výpočty obbehov nebeských telies, zatmení slnka, výpočty dĺžky tropického roka a pod. O nesmiernom význame počítania času nás presvedčajú aj nespočetné archeologické pamiatky, medzi ktorými dominujú predovšetkým záznamy času: zachované kódexy, dátumové stély, kalendáre... Mayská historická epigrafia len potvrdzuje „posadnutosť“ tejto kultúry časom, ktorého úseky, zbožštené a personifikované do množstva podôb, so sebou periodicky prinášali obdobia prosperity a šťastia, striedajúce sa s neblahými vplyvmi, hladomormi a vojnami. Niet divu, že popri tak zjavnom a nábožensky bohato zvýznamnenom čase sa u vysokých mezoamerických kultúr (máme tu na mysli predovšetkým Mayov a Aztékov) dostalo štúdium posvätnosti priestoru tak trochu do úzadia. Mezoamerická kozmovízia však priradovala priestoru a času prinajmenšom rovnocenné postavenie.

V určitých aspektoch sa dokonca nezdá byť správne hovoriť o posvätnom čase a priestore disparátne. Dobrým úvodom do tohto problému môže byť mayský glyf označovaný písmenom G, ktorým začínala v časových záznamoch klasického obdobia (tzv. dlhom počte) doplnková rada (nasledujúca po tzv. východiskovej rade). Glyf G nás totiž vo svojich deviatich variantoch dostáva práve k prepojeniu mezoamerického obrazu času a priestoru.

Priestoročas

Deväť rôznych glyfov, ktoré sa objavujú v datovaní na pozícii G, dostalo čísla 61-69 a považované sú za zobrazenia tzv. Pánov noci. Konkrétne deviatich nočných hodín, zodpovedajúcich približne času od 20.00 do 4.00 hod. Avšak súčasne ide o Pánov deviatich úrovní podsvetia, teda pánov štruktúrovaného Dolného sveta. Časť z podobizní a symbolov na glyfoch je

identifikovaná s niektorými známymi mayskými božstvami. Napríklad glyf 69 je totožný s významným Pauhtunom (nosičom oblohy).¹

Radu osobitného počítania s deviatimi Pánmi noci mala do svojho kalendára zapracovanú väčšina mezoamerických kultúr. Zdá sa, že s deviatimi Pánmi noci sa počítalo aj ako s osobitným „týždňom“ v rámci slnečného kalendára, ktorý pozostáva presne zo série 40 takýchto deviatkových týždňov. V posvätných záznamoch a komentároch ku 260-dňovému aztéckemu kalendáru *Tonalpohualli*, ktoré sa nazývali *Tonalamatl*, nachádzame veľké množstvo informácií a popisov takýchto deviatich Pánov temnoty a noci. V rámci tohto kalendára sa neobjavovali vždy kontinuálne. Odhliadnuc od viacerých miestnych variantov ich možno identifikovať nasledovne:

1. *Xiuhtlel* (*Xiuhtecuhtli*) – Boh ohňa
2. *Tecpatl* – pazúrikový nôž
3. *Xochitl* – kvet
4. *Centeotl* (*Cinteotl*) – kukuričný klas, Bohyňa kukurice
5. *Miquiztli* (*Mictlantecuhtli*) – smrť (Boh smrti)
6. *Atl* (*Chalchiuhtlicue*) – voda (Bohyňa vôd)
7. *Tlazolteotl* – Požieračka nečistôt, Bohyňa zeme a mesiaca
8. *Tepeyotli* (*Tepeyollotl*) – Srdce zeme
9. *Quiahuitl* (*Tlaloc*) – dážď (Boh dažďa)

Týchto deväť Pánov noci malo potom svoj náprotivok v trinástich Pánoch dňa. Trinásť denných hodín sa podľa všetkého počítalo od 5.00 do 19.00 hod. V priestorovej interpretácii boli tieto božstvá premietnuté do vertikálnej predstavy univerza ako Trinásť pánov nebies – božstiev jednotlivých úrovní Horného sveta. Týchto trinásť božstiev bolo identifikovaných s trinástkovým týždňom² 260-dňového Posvätného roka. U Mayov preto náležali k *Tzolkinu* a u Aztékov k *Tonalpohualli*.³ Odhliadnuc od miestnych variantov, patrónmi nahuaskej trinástky boli:

1. *Xiuhtecuhtli* – Boh ohňa
2. *Tlaltecuhli* – Boh zeme
3. *Chalchiuhtlicue* – Bohyňa vôd

1 M. E. Miller – K. Taube, *The Gods and Symbols of Ancient Mexico and the Maya*, London 1993, 53. (Toto božstvo má aj viacero ďalších funkcií, považovaný bol okrem iného za vládcu hromu, ale aj za pána stredú zeme, stotožňovaný býva s Bacabom.)

2 O týždňoch v našom slova zmysle sa nedá celkom hovoriť – tento počet je známy z *Tonalamatl*, výraz v nahuatl nepoznáme, preto sa ujal španielsky termín „treceña“.

3 K týmto 260-dňovým kalendárnym celkom Posvätného roka predstavoval pendant Slnečný rok, ktorý mal 365 dní reprezentovaných inými kalendárnymi celkami – u Mayov to bol Haab, u Aztékov Xihuitl.

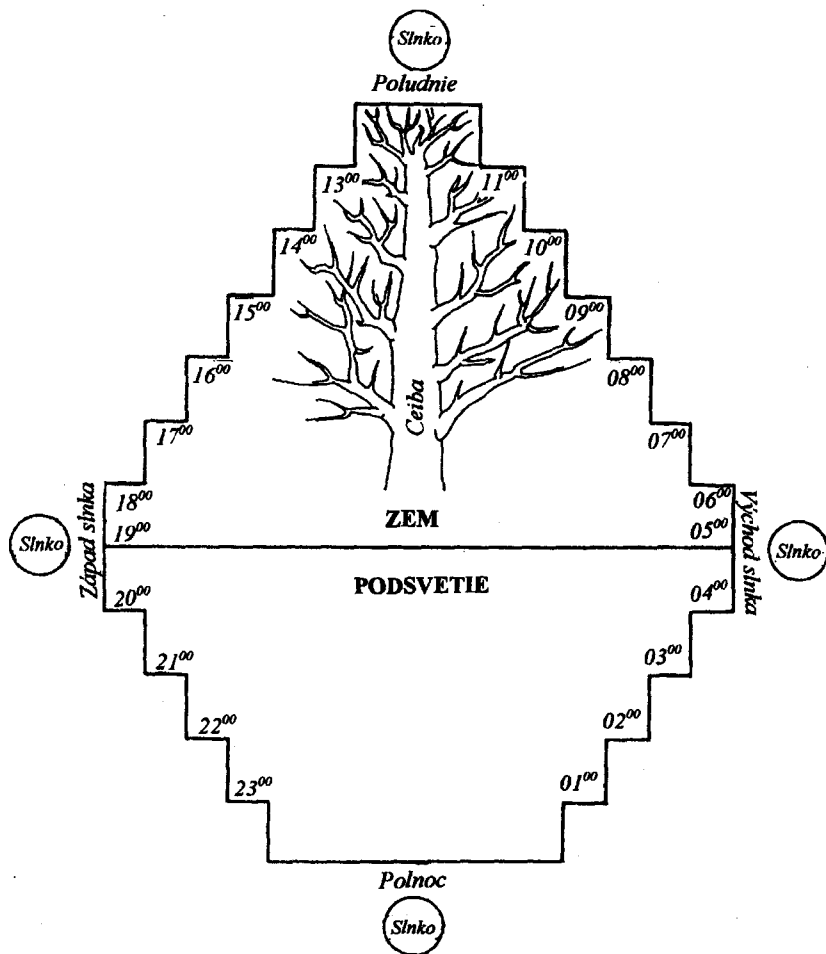
4. *Tonatiuh* – slnko (Boh slnka)
5. *Tlazolteotl* – Požieračka nečistôt, Bohyňa zeme a mesiaca
6. *Mictlantecuhтли* – Boh smrti
7. *Centeotl (Cinteotl)* – Bohyňa kukurice, kukuričný klas
8. *Tlaloc (Tlalocantecuhтли)* – Tlaloc (Pán Tlalocanu)
9. *Quetzalcoatl* – Quetzalí had
10. *Tezcatlipoca* – Dymiace zrkadlo, Čierny, Nepriateľ
11. *Chalmecacihuatl (Chalmecatcuhтли)* – Bohyňa (Boh) obeť a podsvetia
12. *Tlahuizcalpantecuhтли* – Pán bieleho domu, Venuša
13. *Citlalicue (Citlalincue)* – Bohyňa oblohy a mliečnej dráhy,
Tá v sukni z hviezd.⁴

Na úrovni elementárneho merania času v Mezoamerike sa tu pred nami objavuje Trinásť a Deväť bohov ako dva protikladné aspekty, či systémy. Trinásť úrovní nebies, po ktorých vystupuje na oblohu a schádza Denné slnko, stojí voči deviatim úrovniam podsvetia, po ktorých zostupuje do zemských hlbín a vystupuje Nočné slnko (Slnko zeme). Dve podoby jediného božského nebeského telesa v aspekte hodín – trinástich denných a deviatich nočných, identických pravdepodobne so stupňami, vrstvami alebo schodmi v oboch sférach vesmíru.

Trinásť denných hodín a ich božstiev súčasne predstavuje svetlo a svetlú časť dňa, kým deväť nočných hodín predstavuje tmú a temnú časť dňa. Patróni jednotlivých hodín – nebeských a podsvetných úrovní, kadiaľ sa pohybuje dvojtváre slnko, sú súčasne patrónmi dní v kalendárnych celkoch, ktoré v astrologickom priblížení predstavujú temné a svetlé „týždne“, resp. periódy v rámci zdvojeného kalendárneho cyklu. Tu zostávame stále na axiologickej rovine času. Pomer 13 : 9, vinúci sa tým či oným spôsobom cez mezoamerický systém odmeriavania času, je teda vlastne veľmi precízne štruktúrovanou metaforou na vyjadrenie protikladu svetla a tmy, ktorým vládne jediné Slnko v svojej podvojnjej úlohe Denného a Nočného slnka.

Oba kontrasty tak vo svojom dynamickom aspekte do istej miery splyvajú, zatiaľ čo zo statického aspektu zostávajú principiálne antagonistické. Aby nás ani nenapadlo hľadať v štruktúre „trinástky“ a „deviatky“ dichotómie európskeho razenia, všimnime si, že mnohé z božstiev sa súčasne vyskytujú v oboch zoskupeniach. Namiesto toho, aby sme Mayov či Aztékov začali upodozrievať z nedôslednosti, mali by sme tu skôr využiť prle-

4 Základ oboch tabuliek (9 i 13 bohov) je prevzatý z knihy A. Fernández, *Pre-hispanic Gods of Mexico*, México 1992, 142-3, porovnané a doplnené podľa ďalších prameňov.

Obr. 1 Obraz sveta podľa predstáv súčasných Mayov-Tzotzilov z Chiapasu.

žitosť k revidovaniu nášho vlastného prístupu. V trinástke a deviatke sa zjavne vyskytuje až šesť rovnakých božstiev (podľa poradových čísel):

Trinásť bohov (nebesá)

Deväť bohov (podsvetie)

1 = 1

3 = 6

5 = 7

6 = 5

7 = 4

8 = 9

Takže z podsvetnej deviatky vlastne zostávajú len tri božstvá, ktoré sa neopakujú v nebeskej trinástke, šesť rovnomenných božstiev sídli v oboch protikladných „panteónoch“ súčasne. Túto situáciu po istých skúsenostiach pokladáme pri skúmaní starého mezoamerického myslenia za typickú.

Okrem podvojného času, a ako ďalej ukážeme, aj podvojného priestoru, musíme totiž počítať s podvojným charakterom samotných mezoamerických božstiev. Takmer každé z nich má svoje alter ego, druhú tvár, druhú prirodzenosť alebo svojho nepriateľa, ktorý je vlastne súčasne ním samým. Iba z tohto uhla pohľadu možno vysvetliť tak veľké množstvo zhôd, ktoré sme, mimochodom, porovnali iba v medziach aztéckeho kalendárneho systému.

Mayský systém, kde nepoznáme tak detailne mená a charakteristiky jednotlivých božstiev trinástky nazývanej *Oxlahún Ti Ku* a deviatky nazývanej *Bolón Ti Ku*, však vykazuje rovnaké zhody. Rozpoznávame ich prostredníctvom ikonografie a číselných glyfov. Nie náhodou Thompson vysvetľuje, že slnečné božstvo spájané s číslom štyri je súčasne v „trinástke“ aj v „deviatke“, ale raz vo funkcii Slnka dňa a raz vo funkcii Slnka noci.⁵ Aj ďalšie božstvá pravdepodobne zahŕňali v sebe opozície, či už vegetačných, astrálnych alebo životných cyklov. Tie, u ktorých, berúc do úvahy aj ich nerovný východiskový pomer, nedokážeme nájsť náprotivok, môžu mať špecifickú funkciu, ktorá len vytvára rámec pre určité členenie v rámci celej skupiny (napr. *Tecpatl* je súčasne kalendárnym určením štvrtiny roka so vzťahom k severu),⁶ prípadne nám neznalosť detailného postavenia toho-ktorého božstva neumožňuje určiť jeho pendant, alebo, ako v prípade *Quetzalcoatl*, je jeho podvojný charakter v rámci personifikácie už silne špecializovaný a individualizovaný.⁷

5 J. E. S. Thompson, *Historia y Religión de los Mayas*, México 1991, 341.

6 Y. González Torres, *Diccionario de mitología y religión de Mesoamérica*. México 1991, 165.

7 Cez jeho známu postavu s alter egom Xolotlom.

Mayských trinásť bohov *Oxlahún Ti Ku* a deväť bohov *Bolón Ti Ku* je dobrou ilustráciou typického mezoamerického poňatia sveta. Predstavujú vlastne časopriestorové celky – súčasne označujú svetlé a temné periódy v kalendári, či denné a nočné hodiny a zároveň priestorovú – vertikálnu štruktúru univerza, ktorého temným deviatim úrovniam podsvetia vládnu božstvá *Bolón Ti Ku* a trinástim svetlým úrovniam nebies vládnu božstvá *Oxlahún Ti Ku*. Tieto dva časopriestorové celky boli ako mocnosti svetla a tmy do takej miery personifikované, že vystupujú niekedy len ako dve individualizované protikladné božstvá. Predstavujú akési dve primordiálne sily, temnú a svetlú, ktoré sú v binárnej opozícii, v napätí, ktoré však produkuje v konečnom dôsledku dynamizujúcu energiu, život a kultúru.

Gnostický spôsob chápania svetla a tmy, v ktorom svetlo je jednoznačným favoritom osudového zápasu, boli mezoamerickému poňatiu sveta veľmi vzdialené. Deväť temných božstiev *Bolón Ti Ku* nebolo v rámci náboženskej etiky zatracovaných, pretože by to starým Mezoameričanom pripadalo ako rozrezávanie onnipotentných božstiev, ako delenie vesmíru, ktorý musí mať nevyhnutne svoje hore a dole, svoju tmu a svetlo, aby bol úplný, harmonický a umožňoval život.

Dlhý čas sme sa podobne ako väčšina amerikanistov domnievali, že konečný zápas, boj *Oxlahún Ti Ku* a *Bolón Ti Ku* na konci sveta, ktorý popisujú knihy *Chilam Balam z Chumayelu*, je vzhľadom na dátum zápisu (v prvom storočí po conquiste) len príbehom ovplyvneným kresťanskou eschatológiou. Dnes, poučení skúsenosťou, že stredoamerický synkretizmus bol dlhú dobu fenoménom, ktorý nesiahal ku štruktúram tradičných posvätných príbehov, ale zostával skôr – na spôsob ornamentu, len na ich povrchu,⁸ pripúšťame plnú autenticitu tohto krátkeho, ale fascinujúceho príbehu o zápase dvoch základných personifikovaných síl mayského univerza. Priblížme si teda toto proctvo detailnejšie:

11 Ahau katun
nastane keď Ah Mucen Cab príde
zaviazať oči
Oxlahún Ti Ku,
Trinásť-božstvu...
S podobou jeho previazaných očí
sa preň skončí úsvit
a nebude vedieť ani, čo mu urobí koniec.

8 Túto tézu podrobnejšie zdôvodňujem a dokladám inde (M. Kováč, „Štruktúra opozícií v súčasnej ľudovej viere mexických Indiánov“, *Slovenský národopis* 46, 1998, 2, 163-178).

Keď Oxlahún Ti Ku
 Trinásť-božstvo
 bude zajaté
 vďaka činom Bolón Ti Ku,
 Deväť-božstva,
 potom zostúpia laná a oheň,
 kamene a palice,
 a hneď bude streťaný kameňom a palicou
 keď Oxlahún Ti Ku,
 Trinásť-božstvo
 bude zajaté.

Potom
 jeho hlava bude rozdrvená,
 jeho tvár bude rozmliaždená
 a on bude zbítý
 a vlečený za ramená,
 strhnuté budú odznaky jeho moci,
 a pokrytý bude sadzami.
 Vták quetzal, a zelený yaxum
 budú rozomletí a zjedení,
 spolu s jeho vlastným srdcom,
 a to vďaka činom Yaxbolón Dz Acaba,
 Veľkého-Deväť-Ploditeľa.

To On ovládne
 trinásť nebeských sfér
 a rozptýli prach,
 ktorý zničí semená života
 a jadro ošúpaného klasu kukurice,
 kosť kukurice,
 tu na zemi,
 miesto, kde má srdce,
 pretože Oxlahún Ti Ku,
 Trinásť-božstvo,
 si dostatočne neváži základ ľudskej obživy...
 Nebesá sa zrútiť
 a tak bude zničená aj zem,
 keď katun dovŕši svoj koniec...

Potom povstane Cantul Ti Ku,
 Štyri-božstvo;
 Štyria Bacabovia, rozlievači,
 ktorí zničia túto zem.

Thompson, ktorý ponúka prepis tohto proroctva v širšej a komplexnejšej verzii,⁹ píše, že hneď po zostúpení lán, ohňa, kameňov a palíc „začne vojna,

9 Naša verzia je z priestorových dôvodov v miestach s bodkami (...) krátená v zhode s prepisom M. Leóna-Portilla, *Time and reality in the thought of the Maya*, Norman 1988, 74-77.

začne zápas“. Ide teda skutočne o veľký zápas, ktorý však má veľmi rýchlo jasného víťaza. Je ním *Bolón Ti Ku* – Deväť-božstvo. A práve táto skutočnosť potvrdzuje autenticitosť tohto mayského proroctva a jeho nezávislosť od kresťanského obrazu sveta (aj keď sa tam v origináli občas, a to celkom bez významu, vsúvajú nejakí svätci, dokonca aj Duch Svätý).¹⁰ Víťazí teda temná stránka polarity mayského časopriestoru, čo je úplne v rozpore s kresťanskou eschatológiou a naopak, celkom v zhode s ďalšími mayskými mytologickými fragmentami o konci čias (najčastejšie ľudí a bohov zožerú jaguáre, ktoré symbolizujú hlbiny zeme a temnú stránku sveta). Je tu však ešte ďalší, plne autentický mayský pohľad na eschatum: víťazstvo Deväť-božstva nie je konečné. Proroctvo pokračuje ďalej, a vo vízii posledných vecí v konečnej fáze zániku sa začína rodiť nový svet:

Na konci tohto ničenia
vyrastie Chac Imix che,
červená ceiba¹¹ z počiatku čias,
stĺp podopierajúci nebesá,
znamenie úsvitu sveta,
strom Bacaba, rozlievača,
na ktorom bude sedieť Kan xib yuyum,
žltý vták.

Potom tiež vyrastie
Sac Imix che,
Biela ceiba severu,
na nej bude sedieť Sac chic,
biely vták,
opora nebies,
znamením zániku
bude biela ceiba.

Potom tiež vyrastie
Ek Imix che,
čierna ceiba z počiatku čias,
na západe širej zeme,
znamením zániku
bude čierna ceiba.
Na nej bude sedieť Ek tan pikdzoy,
vták s čiernou hruďou.

-
- 10 Komplexnejší preklad tejto časti možno nájsť v J. E. S. Thompsonovi, *Historia y Religión...*, 341-2, úplnú verziu v A. Barrera – S. Rendón, *El Libro de los libros de Chilam Balam*, México 1994, 90-91.
- 11 Ceiba: Ceyba pentandra, (vlínovec); posvätný strom Mayov, os sveta v mayskej kozmológii.

Potom tiež vyrastie
 Kan Imix che,
 žltá ceiba z počiatku čias,
 na juhu šfрей zeme,
 ako znamenie zániku.
 Na nej bude sedieť Kan tam pikdzoy,
 vták so žltou hruďou.

Napokon porastie aj
 Yax Imix che,
 zelená ceiba z počiatkov čias,
 v samom strede krajiny,
 ako znamenie a pamiatka zániku.
 To je ten strom, čo drží
 misu a čašu,¹²
 rohož a trón katunov,
 aby umožnili život.¹³

Základom obnovy sveta sa stáva stred, ktorý obsahuje misu = zem a čašu = oblohu, teda bipolárny priestor, ako aj rohožku a trón – insígnie vlády katunov v metafore panovania mayského systému chronológie. V zelenom strede Yax Imix che je teda „zavinutý“ nový priestoročas. Po kolapse starého povstane nový.

Nebudeme sa asi mýliť, ak si domyslíme, že novej ére začne panovať *Oxlahún Ti Ku* – Trinásť-božstvo, keď víťazne zaženie „posvätnú temnotu“, aby v striedaní vplyvov s *Bolón Ti Ku* bojovalo svoj kozmický zápas až do jeho nového, opäť podmiennečne prehratého konca.

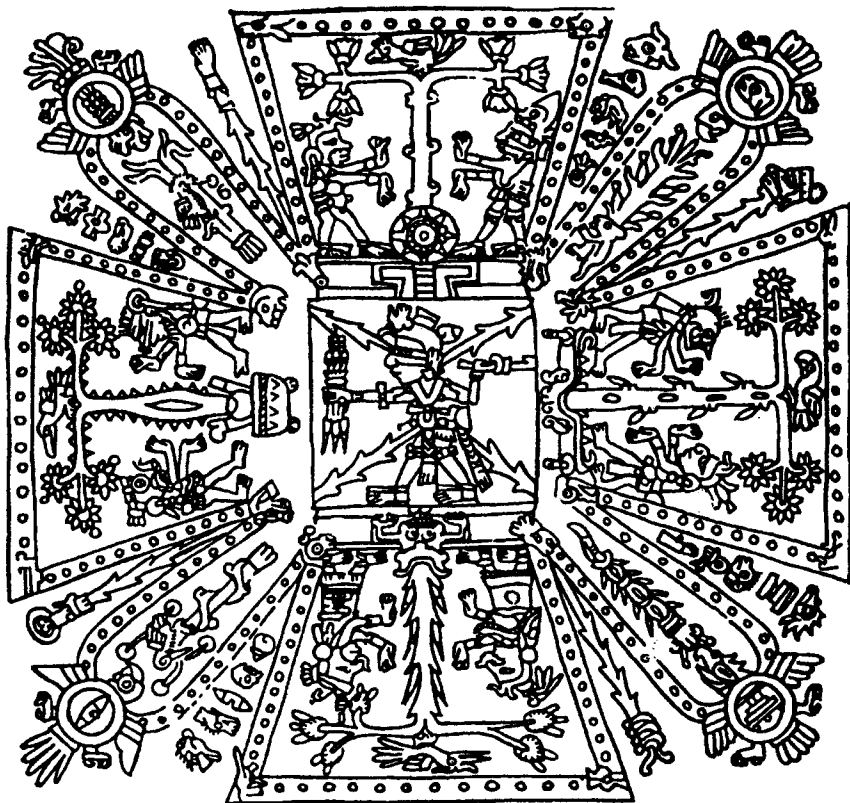
Oxlahún Ti Ku a *Bolón Ti Ku* bojujú vyvážený boj, v ktorom sú viac partnermi ako nepriateľmi, svojim zápasom určujú rytmy života v priestorových a časových meradlách súčasne, v mierkach mikrokozmu i makrokozmu. Predstavujú dokonalú dvojdomosť dvoch fundamentálnych časopriestorových síl univerza.

Horizontálny priestor

Základný protiklad priestorovej zložky *Oxlahún Ti Ku* a *Bolón Ti Ku* sa nachádzal na vertikálnom priemete sveta. Priestor má však aj svoju druhú, horizontálnu sféru, ktorej charakteristická vízia bola podaná práve v druhej

12 Presnejšie by malo byť podľa Popol Vuh a ďalších prameňov *raxa laq* „zelenú misu“ a *raxa tzel* „modrú čašu“. Misa v mayskom symbolickom myslení personifikovala zem a čaša oblohu.

13 Preklad oboch častí vychádza z verzie Barrera Vásquez (1948, 153-155), reprodukovanej M. Leónom-Portillom (*Time and reality ...*, 74-77).

Obr. 2 Obdobná predstava panovala aj u starých Aztékov.
Ukážka z kódexu Fájérváry-Mayer.

časti predchádzajúcej ukážky proroctva *Chilam Balam z Chumayelu*. Seiby (vlnovce) – stromy predstavujúce stĺpy sveta v jeho štyroch stranách, boli v korelácii s farbami rozmiestnené nasledovne:

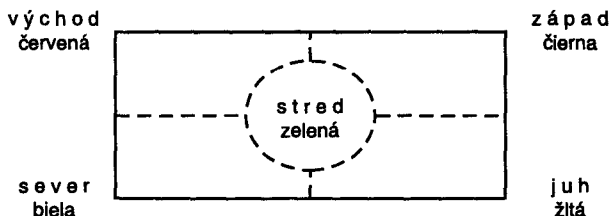

Schéma č. 1

Farby tu uvedené, odhliadnuc od miestnych variantov, platili viacmenej všeobecne pre definovanie horizontálnej kozmológie u starých Mayov.¹⁴

S obdobným členením sa stretávame aj u Aztékov, kde však obvyklé farebné atribúty svetových strán vyzerajú nasledovne:

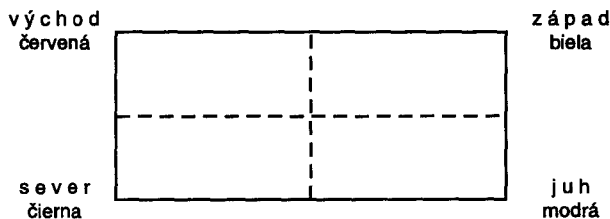
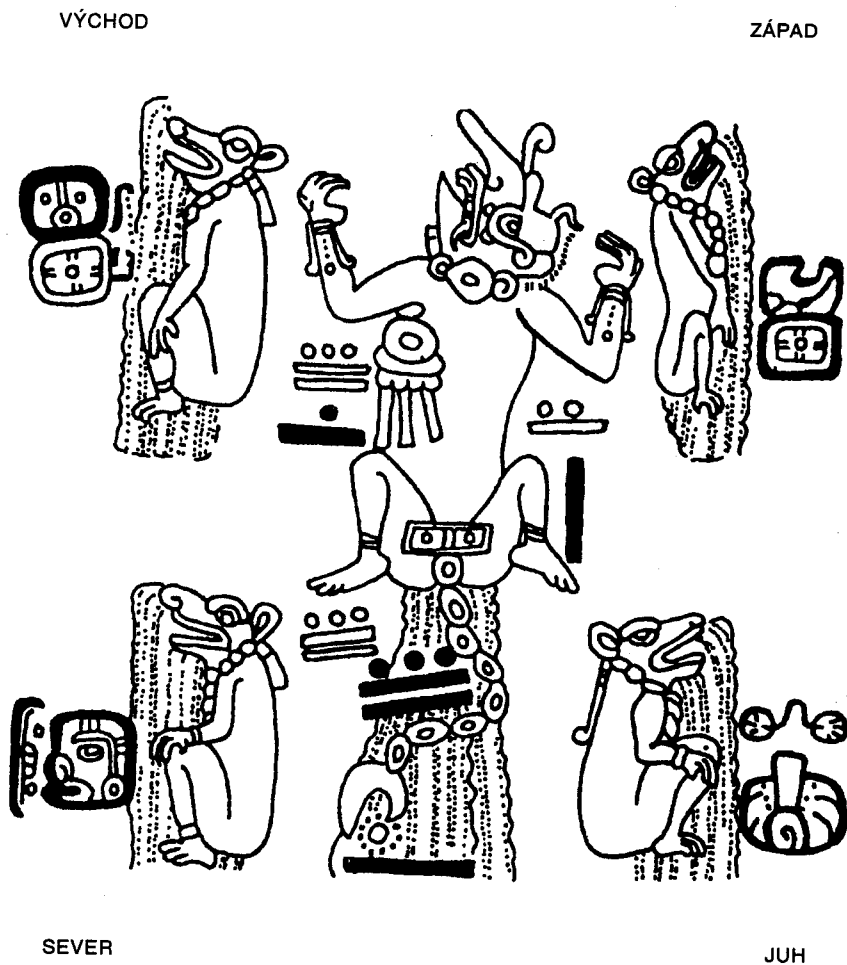

Schéma č. 2

Príslušná farba neoznačovala pre starých Mezoameričanov nejaké geografické danosti, ale kvality a sily, ktoré sa aktivovali v každej zo štyroch častí vesmíru. Boli spájané s rozdielnymi prírodnými javmi a s rozdielnymi spôsobmi vplyvov na život človeka a spoločnosti. Takmer každé veľké božstvo zodpovedné za kozmické sily bolo „štvorjediné“ v tom význame, že pozostávalo zo štyroch osôb v príslušných farbách a s príslušnými vlastnosťami, pričom každá bola zodpovedná za jednu časť horizontálne chápaného vesmíru. U Mayov bol najpopulárnejším štvorjedínym božstvom Červený, Čierny, Biely a Žltý Chac – boh dažďa a vôd.

U Aztékov to bol zložito štrukturovaný *Tezcatlipoca*. Štyria *Tezcatlipocovia* boli súčasne zameniteľní s niektorými božstvami, ktoré v deskripcii aztéckeho vesmíru predstavujú vlastne ich hypostázy. V nasledujúcej sché-

14 Porovnaj napr. J. E. S. Thompson, *Sláva a pád starých Mayů*, Praha 1971, 300.

Obr. 3 Chac v personifikácii kozmického priestoru.
 Pri jeho sprievodcoch – žabkách *uo* sú glyfy označujúce jednotlivé svetové strany.

me, vychádzajúcej z aztéckej kozmovízie,¹⁵ uvádzame vždy príslušnú svetovú stranu, jej farbu, charakteristiku a jej vládcu, resp. božskú personifikáciu reprezentovanú vždy jedným „*Tezcatlipocom*“, prípadne jeho ďalšími hypostázami:

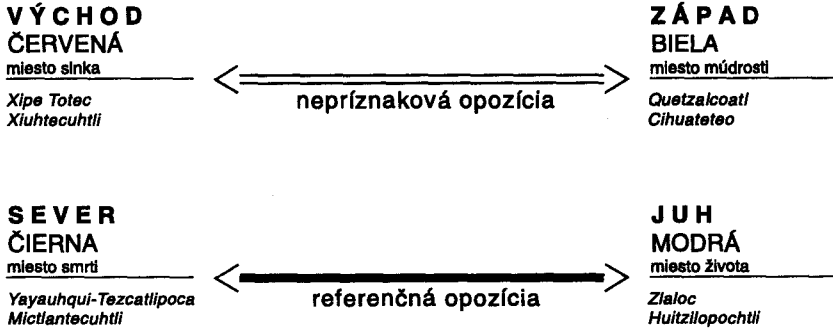

Schéma č. 3

Jednotlivé božstvá sú tu teda chápané ako *Tezcatlipocovia*, ktorí niekedy bývajú uvádzaní aj ako Červený *Tezcatlipoca* (*Xipe Totec*), Biely *Tezcatlipoca* (*Quetzalcoatl*), Modrý *Tezcatlipoca* (*Huitzilopochtli*) a Čierny *Tezcatlipoca*, ktorý je vlastným *Tezcatlipocom*. Keď hľadáme v tomto systéme štyroch kozmických kvalitatívnych celkov opozície, celkom prirodzene zistíme, že pozostáva z dvoch proti sebe stojacich binárnych opozícií:

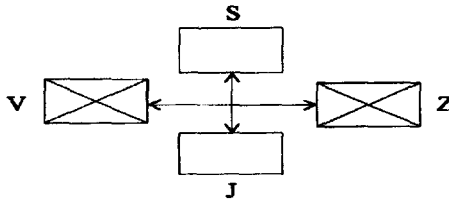

Schéma č. 4

Medzi protikladnými silami týchto dvoch dvojíc je konštituované celé horizontálne univerzum. Ak si však pozorne preštudujeme sémantickú úroveň vzťahov medzi týmito dvoma dvojicami protikladných entít, zistíme, že len jedna opozícia – Sever : Juh, zodpovedajúca opozícii Miesto smrti : Miesto života, sa dá priamo vyložiť ako referenčná. Naproti tomu opozí-

cia Východ : Západ zodpovedajúca opozícii Miesto slnka : Miesto múdrosti pôsobí nepríznakovo. Prvky vystupujúce v binárnej opozícii štrukturálne nezodpovedajú opozícii na sémantickej úrovni. Základný význam opozície Sever : Juh v aztéckej kozmológii potvrdzuje aj antagonizmus v božskej rovine zodpovedajúci nepriateľstvu *Huitzilopochtliho* a *Tezcatlipocu* (resp. *Mictlantecuhtliho*). To, že protiklad víťazne bojujúceho slnka – *Huitzilopochtliho* (Juh) a najvyššieho boha smrti – *Mictlantecuhtliho* (Sever) patrí do tu načrtnutého sveta mezoamerickej dvojdomosti, potvrdzuje aj jeden z mýtov o zrodení *Huitzilopochtliho*.

Narodil sa bez mäsa, len s holými kosťami a nazýval sa *Omíteotl* – Pán kostí (nepliešť si s *Omíteotlom* – Pánom podvojnosti). Nielen na základe ikonografie kostlivca býva toto božstvo identifikované s *Mictlantecuhtlim*.¹⁶ Zdá sa teda, že kozmické nepriateľstvo tu opäť nie je také ostré ako by sa mohlo zdať na prvý pohľad. Vládca Miesta života sa vlastne narodil ako vládca Miesta smrti...

Nepříznaková opozícia Východ : Západ môže byť z uhla pohľadu antagonizmu božstiev deklarovaná aj ako výsledok našej neschopnosti pochopiť komplexnosť vzťahov zainteresovaných božských postáv a síl. Minimálne však v astrálnej rovine nemôžeme nechať bokom napríklad známu alteráciu *Quetzalcoatl* medzi východom a západom (Zornička – Večernica), či jeho nepriateľstvo s *Tezcatlipocom*, ktorým môže byť rovnako jeho náprotivok *Xipe Totec* (ako *Tlatlauhqui Tezcatlipoca*) alebo on sám z pozície vlastného východného aspektu k vlastnému západnému (tezcattlipocovskému) aspektu. Práve tak totiž ako sa hovorí o svetových stranách ako o štyroch *Tezcatlipococh*, v iných verziách sa o nich hovorí ako o štyroch *Quetzalcoatloch*. Prehľadne však môžeme opozíciu Východ – Západ uzavrieť predsa len v astrálnej rovine, kde bol *Quetzalcoatl* nazývaný aj *Tlahuizcalpantecuhtli* (Pán bieleho domu), čo v našej schéme správne poukazuje smerom na západ. V symbolike *Tlahuizcalpantecuhtliho* dominuje jeho červená hlava a trup, ktorý má vymaľovaný červenými a bielymi pruhmi.¹⁷ Až táto neprehliadnuteľná farebná symbolika nám ho ako *Venušu* stavia do správneho svetla v červeno-bielej opozícii východu a západu. Či už *Xiuhtecuhtli*, či *Xipe Totec*, alebo *Tonatiuh*, všetci symbolizujú primárne „úsvit“ (červený), ktorému predchádza práve Zornička. Večernica, bielo svietiaca na oblohe hneď po západe slnka, zasa uzatvára cyklus a súčasne prepája svoje dve podoby do jedinej. V dvojjedinej postave a východo/červeno – západo/bielej symbolike *Quetzalcoatl* ako *Tlahuizcalpantecuhtliho* môžeme vidieť obdobu severo/čierno – juho/modrej dvojjednosti *Huitzilopochtliho*.

16 Napr. Y. González Torres, *Diccionario...*, 87, A. Fernández, *Pre-hispanic Gods...*, 94.

17 Y. González Torres, *Diccionario...*, 145.

Nepochybne nás to vedie k záveru, že binárna opozícia horizontálnej konštrukcie aztéckeho univerza nepredstavuje nič iné než to, čo sme odhalili už aj v jej predobrazoch globálnych personifikovaných časopriestorových celkov. Ibaže tu sa na dve alterujúce protikladné a súčasne komplementárne sily redukuje tetrachória božského horizontu. Dve základné priestorové opozície sa redukujú na jedinú základnú opozíciu, ktorá spočíva v binárnej ontologickej protikladnosti vlastného patróna systému. To sa manifestuje kladením dôrazu na jednu z dvoch osí binárnych opozícií alebo jej preferenciou v mytologickom výklade. Schematicky by to mohlo vyzerať takto:

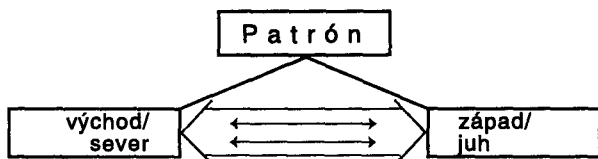

Schéma č. 5

Presne tú istú štruktúru nachádzame aj u starých Mayov. Či už bol patrónom *Chac*, *Pauahtun*, *Itzam Na* alebo iné božstvo, jeho štvorjednosť rozložená do dvoch dvojíc protikladných svetových strán sa napokon redukovala na jedinú opozíciu, vyjadrujúcu súčasne podvojný ontologický status samotného patróna. Jediný rozdiel oproti aztéckemu poňatiu snáď možno vidieť v tom, že u Mayov sa referenčnou osou stala opozícia východ/červený : západ/čierny. Na súčasne platiacu opozíciu sever/biela : juh/žltá sa podľa dostupných prameňov nekládol až taký priamočiary dôraz a v mayskom systéme vystupuje zas ona ako nepríznaková.¹⁸

Mayský glyf *Ek* označujúci čiernu farbu je vždy spájaný so západom. Na osudovej križovatke – v strede štyroch strán sveta sa ocitli *Hun-Hunahpú* a *Vucub-Hunahpú*, hrdinovia *Popol Vuh*, ktorí cestovali do podsvetia (*Xibalby*). „Stála pred nimi križovatka zo štyroch ciest: červenej, čiernej, bielej a žltej. Čierna cesta prehovorila: Ja som tá cesta, ktorou máte ísť, pretože ja som cesta Pánova.“¹⁹ A touto cestou sa skutočne dostali do podsvetia. Červená tu symbolizuje Východ a ranné zore (zrod, život, víťazstvo), kým

¹⁸ To však neznamená, že by ju podobne ako v aztéckom prípade nebolo možné zložitejšou cestou efektívne doložiť a odôvodniť.

¹⁹ *Popol Vuh (Las antiguas historias del Quiché)*; prekl., úvod a pozn.: A. Recinos, México 1992, 54.

čierna symbolizovala Západ a noc, ktorú prináša západ slnka (smrť, porážku). Východo-západná os, či už v astrálnom aspekte reprezentovaná božstvom Slnka alebo Venuše, predstavovala jedinú dvojpólovú (Červeno-Čiernu) bytosť. Nie náhodou možno túto referenčnú opozíciu mayského horizontálneho priestoru stotožniť s tak nescíselnekrát opakovanou ikonografickou podobou dvojhlavého hada alebo draka. Ako kozmologické monštrum na jednej strane sveta (západe) Slnko prehítal a na druhej (východe) ho vyvrhoval.

Cesta hrdinov na križovatke z *Popol Vuh* vertikálnym smerom naznačuje veľmi úzke prepojenie symboliky, ale i štruktúry horizontálneho univerza s jeho vertikálnou podobou. Toto prepojenie sa ani zďaleka nevyčerpáva predstavou globálnych protikladných síl reprezentovaných napríklad *Oxlahún Ti Ku* a *Bolón Ti Ku*. Jestvovali desiatky a stovky nezávislých predstáv, dejov, príbehov a božských postáv, ktoré však napospol mali, ako sa zdá, z hľadiska opozície hore – dolu rovnakú štruktúru.

Vertikálny priestor

Vertikálne univerzum si v starej Mezoamerike predstavovali spravidla ako svet v troch základných úrovniach:

Nebo	_____	1.
Zem	_____	2.
Podsvetie	_____	3.

Schéma č. 6

Štruktúra deviatich podsvetných a trinástich nebeských sfér nebola vždy nevyhnutným predpokladom mytologickej deskripcie vertikálnych opozícií. Tie bývali vyjadrované na rozličných úrovniach a v nespočetných variantoch, avšak ich štruktúru možno prehľadne definovať tromi základnými typmi (pozri nižšie uvedenú schému).

Za obyvateľov úrovne 2. vo vertikálnej štruktúre univerza treba jednoznačne považovať ľudí. Preto aj varianty A a B sa týkajú predovšetkým vzťahov človek – nebesá, človek – podsvetie. Týka sa ich veľké množstvo mytologických príbehov i symboliky. Vo variante A sa človek vymedzoval voči nebeským bytosťam ako nižší tvor, ktorého poslaním bolo participovať na božskosti nebeských bytosť. Činil tak prostredníctvom obetí, ale najmä prostredníctvom stoviek rôznych rituálov.

Jeho religiózne snaženie, Eliadem veľmi dobre opísané v *Mýte o večnom návrate* ako snaha o napodobnenie nebeských archetypov²⁰ (spomeňme napríklad mezoamerickú architektúru, ktorá sa preukázateľne usilovala stavať na zemi imago mundi kozmických meradiel) možno charakterizovať ako existenciálnu snahu človeka zotrieť protiklady medzi úrovňou 1 a 2. Človek sa snažil oslabiť protiklady medzi dokonalosťou a nedokonalosťou, nesmrteľnosťou a pomítnosťou. Toto všeobecné konštatovanie pre východiská našej schémy úplne postačuje.

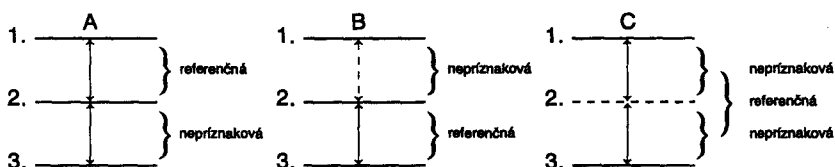

Schéma č. 7

Trocha iná je situácia vo variante B, ktorý preferuje protiklady medzi úrovňami 2 a 3. Človek sa vymedzoval voči podsvetným bytostiam predovšetkým z hľadiska protikladu živé a mŕtve. Snažil sa udobriť si a nakloniť podsvetné sily prostredníctvom obetí a rituálov. Zvlášť uctieval životodarné sily podsvetia, ktoré v mezoamerických predstavách boli podmienené práve smrťou.²¹ Touto cestou sa súčasne oslaboval protiklad medzi trvaním, životom a nevyhnutnosťou zániku, smrti.

V kozmickej sebareflexii chápal Mezoameričan svoje postavenie vo vertikálnom univerze ako stredové. Nie však v zmysle stredu ako centra,²² ale stredu ako miesta mediácie – stretnutia dvoch základných protikladných síl, ktorých vlastné miesto je extrémne hore a extrémne dolu.

Varianta C bol preto pre globálny pohľad smerodajný. Človek bol mediátorom oboch protikladných božských síl pôsobiacich súčasne. Ich konflikt bol pre vesmír určujúci a v jeho intenciách sa determinovalo všetko dianie.

20 Eliadeho teória vynikajúco zodpovedá vysvetleniu úrovne vzťahu rovín 1 a 2, už menej však Eliadeho prístup (ovplyvnený kresťanstvom), počíta s religióznou úrovňou vľahu rovín 2 a 3.

21 Táto predstava, rozšírená aj inde, vychádzala zo známej neolitckej paradigmy, v ktorej základe stála poľnohospodárska skúsenosť so zrnom (tu kukuričným), ktoré musí najskôr zahynúť, aby mohlo priniesť úrodu.

22 V tomto zmysle to nesprávne interpretuje D. Carrasco, *Náboženstvo Mezoameriky*, Praha 1998, 77an, 96 an, ktorý stredovú pozíciu človeka v kozme pod vplyvom Eliadeho nadhodnocuje. Mediáciu nesprávne pokladá za centrum vyžarovania.

V *Popol Vuh* je vynikajúco stvárnený tento typ zápasu, keď najskôr nebeské božstvá (hrdinovia) *Hun-Hunahpú* a *Vucub-Hunahpú* podľahnú podsvetným božstvám v *Xibalbe*, ale potom znovuzrodení vo svojich synoch *Hunahpúovi* a *Ixbalanquém* nad podsvetím víťazia. Korunou ich víťazstva je však ich upálenie v peci. Znova smrť v podsvetí a potom znovuzrodenie na oblohe... Dokonalá demonštrácia závislosti života od smrti a vzájomnej podmienenosti a komplementarity svetov Hore a Dole.

Nie je ťažké nájsť ani božských patrónov, ktorí vo svojej prirodzenosti zlučujú oba protikladné svety vertikálneho vesmíru. Spomeňme len ikonografiu Opereného hada, známeho rovnako u Mayov klasického obdobia, ako aj u poklasických obyvateľov mexického Altiplana.

Perie náležalo symbolicky hornému svetu (quetzalie perie špeciálne slnku) a had bol spájaný v symbolike obyčajne s podsvetím. Podvojným pánom oboch svetov bol preto práve Operený had. V prípade *Quetzalcoatl* (jeho stredomexickej verzie) to len potvrdzujú mýty, ktoré ho vykresľujú ako žiarivého nebeského boha *Tlahuizcalpantecuhtliho* s druhou prirodzenosťou démonickej podsvetnej bytosti *Xolotla*.

Podobné spojenie protikladných atribútov nachádzame napríklad aj u *Tlaloca* (pána nebeského dažďa a bleskov, súčasne však aj vodných hlbín podsvetia), u *Coyolxauhqui* (nebeskej pani mesiaca, ktorej ikonografia sa vyznačuje hadmi a ľudskými lebkami náležiacimi podsvetiu) a pod.

Ak máme tieto tézy zovšeobecniť, tak by potom mohlo vertikálne univerzum starej Mezoameriky v schematickej podobe vyzeráť takto:

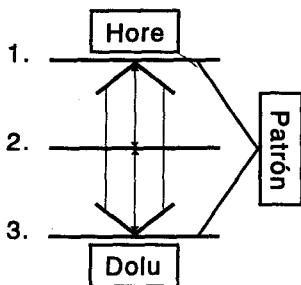

Schéma č. 8

Komplementarita horného a dolného sveta nachádzala v mezoamerickom myslení desiatky výrazových prostriedkov a ani zďaleka nemuselo ísť len o mytologické podania alebo o popis prirodzenosti bohov. Pekný príklad v tomto smere predstavuje nahuaský difrazizmus: „*in topan in mictlan*“ –

„to, čo je nad nami, to, čo je pod nami“, ktorým sa aztécki *tlamatinime* (mudrci a básnici) pokúšali v jedinej fráze postihnúť komplexnosť protikladnosti všehomíra.²³

Nie náhodou si na to zvolili termín spájajúci opozície vertikálneho priestoru – Hore a Dole. Jeho sémantika bola v mezoamerickom symbolickom komplexe zjavne dominantná a toto ťažisko jedinej opozície vertikálneho vesmíru pravdepodobne zohrávalo svoju úlohu aj pri vyššie popísanej redukcii dvoch osí opozícií horizontálneho vesmíru na jedinú os. Tá obvykle potom zase korešpondovala na sémantickej úrovni s opozíciou vertikálnou a tak sa metaforicky opozície mezoamerického priestoru menili na „mysterium coniunctionis“ dvoch principiálne nezmieriteľných božských síl.

Je viac ako pravdepodobné, že práve toto ponímanie priestoru a s ním nevyhnutne spojená ambivalencia jeho patróna (pána priestoru, resp. pána sveta) viedla postupne k vzniku mimoriadne abstraktných predstáv o najvyššom podvojnóm božstve, ktoré zjednocuje všetky protiklady sveta. Mayský *Itzam Na*, nahuaský *Ometeotl*, *Ipalnemohuani*, či *Tloque Nahuaque* sú „pánmi sveta“, pre ktorých je príznačná čierno-biela aureola posvätna, označovaná niekedy priliehavo ako „dvojsvätosť“. ²⁴ Od posvätného priestoru a jeho vládcov sa *tlamatinime* špekulatívnejšími cestami dostávajú až k predstave *Moyocoyatzina*, nepodmieneného princípu, ktorý myslí sám seba.²⁵

Mezoamerické myslenie sa takto dostalo postupne, vlastnými silami, od mytologickej reflexie sakrálneho priestoru až na počiatok úplne autentického modu myslenia, ktorý už nie je príliš vzdialený od toho, čo v našom vlastnom historickom a kultúrnom kontexte nazvujeme filozofiou.

23 Otázky učenia *tlamatinime*, resp. širšie pozadie nahuaského myslenia možno nájsť v dosiaľ neprekonanej práci M. Leóna-Portilla, *La filosofía Náhuatl*, México 1993.

24 Termín zavádza Y. González Torresová ako presný preklad termínu „*Ometeotl*“. Porov. Y. González Torres, „Yin and Yang in Ancient Mexico“, in: *Religion and modernization in China*, Cambridge 1995, 306.

25 A. Fernández, *Pre-hispanic Gods...*, 54.

SUMMARY

The Sacral Space in the Religious Mind of Ancient Mesoamerica

The study deals with the ways of perceiving the space in the cultures of Ancient Mesoamerica, especially of Mayas and Aztecs. The aim of the contribution is not to document the application of the model of space in the sphere of mythology, ritual, art etc. The author seeks the elementary basis of the concept of sacral space, its basic variants and models.

In the first part of the study the author follows the close interlacing of space and time in Maya thought manifested for instance on the glyph G in long-counting and its nine variants "Lords of Nights". In the seeking of their celestial pendants the author finds the conception of nine nightly and thirteen daily hours, applicated also in the concept of space. The author documents that the deities which correspond to these celestial and terrestrial levels often occur also both in the celestial and terrestrial pantheons. Identical model follows also the fight of *Oxlahún Ti Ku* and *Bolón Ti Ku* as the allegoric representants of both spheres.

The author does not offer a solution in the form of inspiration in the Christian eschatology. He points out the authentic tradition in which the dark Nine is winning, but not absolutely; at the same time it is prepared the winning of the Thirteen in the future time. The author does not assume the idea of final definitive winner in this process of alteration.

From the conception of space-time bipolar unit the author comes to the idea of ambivalence in the horizontal level of universe. He follows the systems of colours and their attitudes towards the cardinals in Mayas and Aztecs and their semantic value in local conventional religious typology. He comes to conclusion that celestial or terrestrial quadrature was divided into one marked (apparent) and one unmarked (hidden) opposite pair. For instance, Aztecs considered the North to be the *Place of Death* and associated it with the black colour. The South was perceived as the *Place of Life* and connected with the blue colour. In this conception the East and the West did not play the role of semantic opposites on the religious level. In the model of ancient Mayas, on the other hand, the most important religious tensions were between the red East and the white West.

Afterwards the author pays the attention to the conception of vertical universe and the basic perception of the world *Up* and *Down*. He correlates the Mayan and Aztec concepts and discovers the same system of triadic structure with the position of a man in the middle. He stresses that this position is not central on semantic level. It is more the resolution of determinative pressures of Upper and Lower powers.

The special interest is offered to the divine representants of these powers, which are mostly united in one patron. In this divine ambivalence – in the uniting of oppositions of *Up* and *Down* – he finally sees the reason of reduction of horizontal sacral space also only on two basic oppositions united in ambivalent divine patron.

These conceptions of sacral space the authors considers to be a basic material from which rise up the highly abstracted topics of Mesoamerican thought as, for instance, the idea of the Lord of Duality *Ometeotl* or the belief of *Nezahualcoyotl* in divine principle of *Tloque Nahuaque*.

Oddelenie religionistiky – Katedra etnológie FF UK
Gondova 2

818 01 Bratislava, Slovensko

e-mail: Milan.Kovac@fphil.uniba.SK

MILAN KOVÁČ